

SARAMAGO

DOBITNIK NOBELOVE NAGRADE

PUTOVANJE KROZ PORTUGALIJU

Prevela s portugalskog
Tanja Štrbac

■ Laguna ■

Naslov originala:

José Saramago

VIAGEM A PORTUGAL

Copyright © José Saramago e Editorial Caminho – 1981, by arrangement with Literarische Agentur Mertin Inh. Nicole Witt e. K., Frankfurt am Mein, Germany

Translation copyright © 2012 za srpsko izdanje, LAGUNA

Fotografije © Dragoljub Zamurović

Prozni zapis Ive Andrića *Portugal, zelena zemlja* objavljuje se zahvaljujući ljubaznosti Zadužbine Ive Andrića, isključivog nosioca prava na Andrićeva dela.

Objavljivanje ove knjige podržala je Generalna direkcija za knjige, arhive i biblioteke pri Ministarstvu kulture Portugalije.

Funded by the Direção Geral do Livro, dos Arquivos e das Bibliotecas – Governo de Portugal, Secretário de Estado da cultura.

GOVERNO DE
PORTUGAL

SECRETÁRIO DE ESTADO
DA CULTURA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

SADRŽAJ

Ivo Andrić: *Portugal, zelena zemlja* 9

Predstavljanje 19

I. OD SEVEROISTOKA DO SEVEROZAPADA, DORO I DUERO

Propoved ribama 23

Baldahin i loši putevi 34

Komovica u Rio do Onoru 44

Povest o vojniku Žozeu Žoržu 49

Đavolovo kušanje 55

Velika kuća 64

Jazbina pitomog vuka 72

Zaljubljene životinje 80

Tamo gde Kamilo nije 88

Palata Uspavane lepotice 95

Glavobolja i mnoga čuda 104

Još veća kuća 112

Devojčice iz Kaštro Laboreira 121

Sveti Georgije izjaha na konju 130

Hrana za telo 138

Maunt Everest iz Lanjoza 149

„Pored reke koju zovu Doiro..“ 157

II. NISKI PREDELI PORED MORA

Beskonačne vode	169
U kući markiza od Marijalve	179
Nisu baš sve ruševine rimske	187
Gore-dole po Koimbri	196
Tvrđava za Hamleta	207
Na vratima planina	215

III. KAMENITE BLAGE OBALE, TREBA IMATI STRPLJENJA

Čovek koji nije zaboravio	221
Hleb, sir i vino u Sidadeljeu	228
Kako je Malva dobila ime	239
Zbog zrna pšenice nije postao Lisabon	249
Nova đavolova kušanja	258
Kralj karata	269
Visoka jeste, visoka obitava	281
Ljudi od kamena	284
Duh Žozea Žuniora	294
„ <i>Hic est chorus</i> “	306

IV. IZMEĐU MONDEGA I SADA, SVUDA JE STATI NAGRADA

Jedno ostrvo, dva ostrva	319
Veštine vode i vatre	327
Fratri, ratnici i ribari	338
Najstarija kuća	350
Tako blizu, a tako daleko	359
Kapetan Bonina	368
Ime na karti	380
Bio jednom jedan rob	389
Pronađeni raj	399

Na vratima Lisabona	408
Kažu da dobra je stvar	413
Dimnjaci i polja pomorandži	434

V. PROSTRAN I GORUĆI PREDEO ALENTEŽA

Tamo gde orlovi sleću	445
Cvet ruže	455
Jedan stari kamen, jedan čovek	463
Zabranjeno uništavanje gnezda	474
Noć kada je svet nastao	486
Skok i preskok	501
Italijani u Mertoli	515

**VI. OD ALGARVEA I SUNCA,
SUV HLEB I MEK HLEB**

Direktor i njegov muzej	525
Portugalski kakav se čuti	536
Putnik ponovo kreće na putovanje	550
Rečnik manje poznatih reči	551
Indeks toponima	557
O piscu	569

Ivo Andrić

PORTUGAL,
ZELENA ZEMLJA

Buđenje na samoj portugalskoj granici. Čudno buđenje, svježinom i zelenilom, liči na jutro iz djetinjstva, kad nas je budio južni vjetar i huk vode i snijega koji se topi od miline. Španija je za nama kao nešto sanjano i teško. Portugal (opet talas sjećanja odnekud iz najdaljeg djetinjstva u kome je ime te zemlje vezano za oblik i ukus pomorandže), Portugal otvara zelenu kapiju kao za praznično jutro.

Pogranična stanica i neke vile. Prvi i slabi primjeri portugalske arhitekture koja se pri vrhovima rascvjetava u nezdruve oblike tropskog cvijeća, sa tipičnim keramikama koje će nas pratiti s kraja na kraj zemlje.

Slaba kafa, topla mineralna voda, nesporazumi kod plaćanja i mijenjanja novca. Ali neobično mirni i učtivi carinski činovnici, koji navuku bijele rukavice dok vrše pregled putničkog prtljaga.

Počinje talasasta ravnica s pastelno blijedim zelenilom. Zemlja izgleda mršava, površno obrađena. Počinju da privlače pažnju drveta koja se nižu uz prugu i konačno pretvaraju u čitave šume, rijetke i prostrane. Ta drveta liče izdaleka na masline, ali su znatno veća. Stablo im je u cjelini ili djelimično prevučeno nekom crvenom zemljom. To je cortica,

drvo sa kojeg se dobiva pluto. Kad stablo poodraste, guli mu se jedan dio kore, a oguljeni dio premaže se crvenom zemljom. Događine se guli onaj drugi, pošteđeni dio, dok drvo ne baci na se novu koru koja se opet guli na isti način.

Satima prolazimo kroz jednolične šume ovih drveta koja ljudi strižu kao ovce.

Oko podne osjeća se vrućina. Sve češće bivaju vile uz prugu. Ispod luka jednog visokog akvadukta ukaza se modra ploča mora.

Lisabon. Nemirna varoš na vulkanskom tlu. Nigdje na svijetu nisu ljudi mirniji i učtiviji kad govorite s njima pojedinačno, a svi ti mirni i učtivi ljudi zajedno stvaraju nepodnošljivu buku od koje ne možete da spavate.

Lisabonski đaci nose neke staromodne ali dopadljive pelerine. Bez okovratnika, pripijene uz ramena i dugačke do zemlje, one su mnogo ljepše od poznate španske *kape*. Ta originalna nošnja daje mladićima sasvim nesavremen ali neobično simpatičan izgled, i podsjeća na romantiku i opjevani čar đakovanja iz Brankovih vremena. Gledajući te mladiće mrke masti, sa zamišljenim izrazom na licu, koji daju nemir i tugu tih godina, čovjeku se čini da je to Mladost sama što prolazi, a nit je moguće zaustaviti je ni sporazumjeti se s njom.

Ko rano rani – biće u Lisabonu nagrađen jedinstvenim prizorom: ribarske žene koje nose ribu u širokim pletenim korpama sa pristaništa u varoš. Savršena ravnoteža njihovih tijela i tereta koji nose, nasmijano lice, raspjevana usta, toj povorci žena koje rade daju izgled ne neke nužde i rabote, nego nečeg bahantskog i svečanog. U grupama, one ćeretaju putem i nose svoj teret na glavi kao neki ukras, i podržavaju ga grudima, kukovima i bosim preplanulim nogama. Jedna je išla osamljena – ko zna kakva je i njena muka! – i pjevala

sredinom ulice, zaneseno. Pratio sam je dugo očima. Od pjesme sam razabrao samo dvije riječi iz refrena i zapretao ih kao čobanin vatru, od straha da ih ne zaboravim. I sad čuvam te dvije riječi. I kad god ih izazovem u sjećanju, kao da sastavim suprotne krajeve električne žice, plane u meni melodija tuđe zemlje, ljeta, mora i prostog veselja.

Ali nije Lisabon ono što čini u mom sjećanju ovu prazničnu zemlju onim što jest. Na dvadesetak kilometara od prestonice, leđima prislonjena uz mrke bregove a licem okrenuta ka ravnici koja se završava morem, stoji mala varošica, selo gotovo. Sintra, sa bivšim kraljevskim dvorcem i kastelom Penja, koji po svom položaju prevazilaze ljepotu svega što se može izmisliti i ispričati.

Kralja više nema odavno. Pokazuju vam dvorac sa preostalim namještajem, malo dvorište sa šedrvanom i klupom na kojoj je Kamoens čitao svoje stihove kralju Sebastijanu, a svaki prozor, svaka terasa, otvara pred vama, pod novim uglom, jedinstven vidik od dvadeset kilometara zelene ravnice porubljene neodređenom prugom mora koje blješti i izgleda, u daljini, kruto i nepomično kao da je

De piedra, de metal, de cosa dura

(od kamena, od metala, od krute stvari)

kao duša Kamoensove nimfe.

Pred dvorom trg sa česmom, opkoljen kućama i baštama. Mali hotel, čist i prijatan. Jedan od onih hotela u kojima se vrata na sobama ne zaključavaju, u kojima se svako osjeća već prvog dana kao kod kuće.

Terasa sva u zelenilu. Drveta po strmim obroncima brijega, po ulicama, između kuća; sa svih terasa i samih zidova rastu drveta, vitka, bujna, uvijek zelena. Na trgu romori voda.

Turci su govorili za najljepšu pokrajinu svoga velikog carstva: „Savršena zemlja. Gdje zakopaš, poteče pitka voda, a gdje padne sjeme, tu nikne drvo.“ Ovo je takva zemlja.

Na trgu ispod terase, mršave djevojčice prodaju neke kolače. Savladajte odvratnost od onoga što se prodaje na ulici i kupite te kolače koji se zovu *kežaba*. Pažljivo umotani u dvostruki papir, oni su čisti, ukusni i kao dobra poezija: slatki su, a nisu otužni.

Sa nevidljivog tornja iskucavaju neki sati. Najljepša popodnevna muzika za putnikove uši. Njihov zvuk je tako prijatan da slušajući ih zaboravite da ih brojite.

Srećni ste i mirni: u Portugalu ste. Pred vratima čekaju kola koja će vas odvesti iz njega.

PUTOVANJE
KROZ PORTUGALIJU

Onome ko mi je otvorio vrata i pokazao puteve...
i u znak sećanja na Almeidu Gareta, meštra putnika

Predstavljanje

Loše je za delo ukoliko od njega zahtevaju predgovor koji bi ga objasnio, loše je za predgovor ako umišlja da može tako nešto. Složimo se, dakle, da ovo nije predgovor, već tek upozorenje ili uputstvo poput poslednje poruke koju putnik, već jednom nogom na pragu, očiju uprtih u bliski horizont, ostavlja onome ko je ostao da mu se brine o cveću. Razlika, ako je ima, jeste u tome što ovo upozorenje nije poslednje, već prvo. I drugoga neće biti.

Neka se stoga čitalac pomiri da mu ova knjiga neće poslužiti kao vodič ili bedeker koji nosi pod rukom, kao nekakav opšti katalog. Naredne stranice ne bi trebalo pohoditi kao putničku agenciju ili turistički šalter: autor nije tu da daje savete, premda ima napretek svojih mišljenja. Istina je da se tu mogu naći odabrani krajolici i mesta iz istorije umetnosti, prirodno ili preobraženo lice portugalske zemlje: ipak, određena putanja neće biti nužno nametnuta ili vešto sugerisana samo zato što su prikladnost i navike učinili da ona postane obavezna za nekog ko izlazi iz kuće da bi upoznao spoljni svet. Razumljivo, autor je išao i tamo kuda se uvek ide, ali i tamo kuda se ne ide gotovo nikada.

Šta je, naposljetku, knjiga koju jedan predgovor može u prvom susretu s njom najaviti sa ikakvom, čak i neposrednom koristi? Ovo putovanje kroz Portugaliju zapravo je jedna priča. Priča jednog putnika o unutrašnjem putovanju na kome je bio, priča o putovanju koje je provelo jednog putnika kroz sebe samog, priča o putovanju i o putniku sjedinjenim u poželjnom stapanju onoga ko vidi i onoga što je viđeno, ne uvek miroljubiv susret subjektivnosti i objektivnosti. Potom: sudar i prilagođavanje, prepoznavanje i otkrivanje, potvrđivanje i iznenađenje. Putnik je putovao kroz svoju zemlju. To znači da je putovao unutar samoga sebe, kroz kulturu koja ga je oblikovala i koja ga oblikuje, da je tokom mnogih nedelja bio ogledalo koje odražava spoljašnje slike, providno prozorsko okno po kojem su padala svetla i sene, lomljivi natpis koji je, u prolazu i nastajanju, zabeležio utiske, glasove, večni šapat jednog naroda.

Eto šta je ova knjiga poželela da bude. Eto onoga što pretpostavlja da je postigla bar malo. Neka sledeće stranice čitalac prihvati kao izazov i poziv. Neka putuje u skladu sa svojim planom, neka nipošto ne veruje u lakoću udobnih putanja i utabanih staza, neka prihvati da može da pogreši put i da se vrati, ili, naprotiv, da istraje dok ne pronađe nesvakidašnje izlaze u svet. Boljeg puta imati neće. I ukoliko senzibilitet to od njega traži, neka zabeleži za sebe ono što je video i osetio, što je rekao i čuo da se kaže. Najzad, neka prihvati ovu knjigu kao primer, nikako kao uzor. Sreća, neka čitalac zna, ima mnogo lica. Putovati je, verovatno, jedno od njih. Predajte svoje cveće brizi onoga ko će znati da ga čuva i krenite. Ili nastavite put. Nijedno putovanje nije konačno.

PROPOVED RIBAMA

Među pograničnom stražom nije upamćeno da se ikada išta slično dogodilo. Ovo je prvi putnik koji zaustavlja automobil nasred puta, motor mu je već u Portugaliji, a rezervoar sa gorivom još u Španiji, i on sam nadnosi se nad nisku ogradu tačno u centimetar na mestu gde prolazi nevidljiva linija granice. Zatim, nad mračnim i dubokim vodama, sred visokih klisurina koje raznose odjek na obe strane, čuje se glas putnika kako propoveda ribama u reci:

„Pridite, ribe, vi sa desne strane koje ste u reci Doro i vi sa leve strane koje ste u reci Duero,* dođite ovamo sve i kažite mi koji je jezik kojim govorite dok tamo dole prelazite podvodne granične prelaze, i da li i tamo imate pasoše i pečate za ulazak i izlazak. Ovde sam, gledam vas sa vrha ove ograde, kao što i vi gledate mene, o, ribe, koje živite u ovim pomešanim vodama, koje ste tako brzo čas na jednoj čas na

* Jedna od glavnih reka na Iberijskom poluostrvu, koju Portugalci zovu Doro (port.: *Douro*), a Španci Duero. Naslov prvog poglavlja je istovremeno i igra reči u značenju naziva reke na portugalskom: čvrsto i pozlaćeno. (Prim. prev.)

drugoj strani, u velikom bratstvu riba koje jedne druge istrebljuju samo zbog gladi, a ne iz patriotskih pobuda. Dajete mi, o, ribe, jasan nauk, i sreće da ga ne zaboravim na drugom koraku ovog mog putovanja kroz Portugaliju: da znam da prelazeći iz jedne u drugu zemlju treba naročito da obratim pažnju na sličnosti i razlike, ne zaboravljajući nešto što je i ljudima a i ribama zajedničko, naklonosti i simpatije ovog putnika nimalo sapetog dužnostima univerzalne ljubavi, koju od njega niko nije ni tražio. Od vas se, dakle, opraštam, ribe, do ko zna kada, sledite svoj pravac daleko od pogleda ribara, plivajte bezbrižno i poželite mi srećan put, zbogom, zbogom.“*

Ovo beše divno čudo za početak putovanja. Jedan iznenađan dašak vetra zatalasao je vodu, ili je to možda bilo praćakanje riba dok su zaranjale, i čim je putnik ućutao, nije bilo ničega da se vidi osim reke i njenih strmih obala, ničega da se čuje osim uspavanog šuma automobilskog motora. To je slabost čudâ: ne traju dugo. Ali putnik nije čudotvorac po zanimanju, čuda čini slučajno, zbog toga je već obeshrabren dok se vraća u automobil. Zna da će ući u zemlju koja obiluje povestima o natprirodnom, čega je izrazit primer prvi grad u Portugaliji u koji ulazi sa svom lenjošću ljubopitljivog putnika – Miranda do Doro. Moraće skromno da prizna svoje nedostatke i da nauči još mnogo toga. O čudima, kao i svemu ostalom.

Oktobarsko je popodne. Putnik otvara prozor sobe gde će provesti noć i već na prvi pogled otkriva ili spoznaje da je veoma srećan čovek. Mogao bi pred sobom ugledati zid,

* Aluzija na čuvene propovedi ribama Svetog Antuna Padovanskog (Lisabon, 1195. – Arčela kod Padove, 1231), hrišćanskog sveca, franjevca, koga u Portugaliji poštuju kao Svetog Antuna Lisabonskog. (Prim. prev.)

zapušten vrt, dvorište sa prostrtim vešom, i sigurno bi se zadovoljio tim smislom za korišćenje, tom dekadencijom, ili prosto tim štrikom. Ipak, ono što vidi je kamenita španska obala Duera, tako čvrste građe da jedva da ima rastinja koje bi tu moglo da pusti koren, a pošto sreća nikad ne dolazi sama, sunce sija tako da stvara ogromnu apstraktnu sliku u različitim tonovima žute boje, i putnik uopšte nema želju da odavde izađe dokle god ima svetlosti. U ovom trenutku on još ne zna da će za nekoliko dana biti u Bragansi, u Muzeju opata iz Basala, i gledati u isti greben, a možda i u iste žute tonove, na jednoj slici Dordija Gomeša*. Bez sumnje, pognuće glavu i prošaputaće: „Kako je svet mali...“

U Mirandi do Doro, na primer, niko se ne bi mogao izgnubiti. Spustimo se ulicom Koštanilja sa njenim kućama iz 15. veka, i tek što to opazimo, već smo prošli kroz kapiju bedema i našli se izvan grada posmatrajući velike doline koje se protežu prema zapadu, prekriva nas velika srednjovekovna tišina: koji je ovo vek i kakvi su ovi ljudi. Sa jedne strane kapije nalazi se grupa žena, sve odevene u crno, razgovaraju tiho, nijedna nije mlada, gotovo nijedna se, verovatno, više ne seća da je to nekada bila. Putnik, kako mu i priliči, nosi na ramenu foto-aparat, ali postiduje se, i dalje nije naviknut na tu drskost koju putnici obično nose sa sobom i zato nije snimio prizor ovih turobnih žena koje tu razgovaraju od pamtiveka. Putnik postaje melanholičan i sluti loš ishod putovanja koje ovako počinje. Zabrinuo se, srećom nakratko: tamo blizu, izvan bedema, zagrmeo je motor buldožera, u toku su radovi na poravnavanju tla za nov drum, napredak je to na pragu srednjeg veka.

* Dordio Gomeš (*Dórdio Gomes*, 1890–1976), portugalski slikar. (Prim. prev.)

Zatim se vraća Koštaniljom uzbrdo, skreće ka drugim tihim i potpuno opustelim ulicama, nikoga na prozorima, a kad smo već kod prozora, otkriva znake stare omraze prema Španiji, opscene korbale uklesane na kamenu iz 15. veka. Podstiče na smeh ova zdrava skatologija koja se ne plaši da uvredi ni dečje oči ni krute branioce morala. U pet stotina godina niko se nije trudio da naredi obijanje ili uklanjanje te drskosti, neočekivan dokaz da Portugalcu humor nije stran, izuzev što ga razume jedino onda kada služi njegovom rodoljublju. Ovde se nije ništa naučilo na primeru bratstva riba iz Dora, ali možda za to postoje valjani razlozi. Naposljetku, ako su nebeske sile jednom bile naklonjene Portugaliji protiv Španaca, loše bi izgledalo kada bi ljudi sa ove strane zanemarili posredovanja odozgo i prkosili njihovoj svemoći. Slučaj se može ukratko prepričati.

Rasplamsavale su se borbe za restauraciju, dakle, sredinom 17. veka, i Miranda do Doro, ovde na obali Dora, bila je, takoreći, na udaljenosti skoka jedne buve od neprijateljskog napada. Trajala je opsada, glad je već bila velika, opkoljeni sve malodušniji, sve u svemu, činilo se da je Miranda izgubljena. Upravo u tom trenutku, tako se priča, pojavljuje se jedan dečak pozivajući na oružje, podižući duh i hrabrost tamo gde su hrabrost i duh klonuli, i to na takav način da su se za nekoliko trenutaka podigli svi oni slabi i malodušni, latili se oružja, pravog i improvizovanog, i za dečakom krenuli na Špance kao da idu da žanju zelenu raž. Videći zbunjene opsadnike, Miranda do Doro odnela je pobedu, ispisana je još jedna stranica u analima ratovanja. No gde se denuo vođa te vojske? Gde li je nestao nejak borac koji je čigru zamenio maršalskom palicom? Nema ga, nije ga moguće pronaći, niko ga više video nije. Ubrzo zatim, Mirandijci kažu da to beše čudo. Potom, da to beše Dete Isus.

Putnik to potvrđuje. Ako je bio u stanju da govori ribama a one mogle da ga čuju, sada nema nijednog razloga da ne veruje drevnim ratnim veštinama. Tim pre što je ono tu, Dete Isus iz Kartolinje, visoko dva pedlja, sa srebrnim mačem za pojasom, crvenom trakom preko ramena, belom vrpcom oko vrata i svečanim šeširom na njegovoj okrugloj dečjoj glavici. Nije ovo pobeđnička odora, tek jedno od odela iz njegovog ormara, koji se svakodnevno dopunjuje, kako putniku pokazuje crkvenjak iz katedrale. Svestan svoje uloge vodiča, ovaj crkvenjak, pošto je vešto probudio pažnju putnika, odvodi ga u jednu prostoriju gde su sakupljene različite skulpture, zaštićene od lopova po pozivu i prilici. Tamo se stvari razjašnjavaju. Jedan duborez na daščici upravo je uverio putnika da ne zna ništa o stvarima koje se tiču čuda. Evo Svetog Ante kako prima naklon jedne ovce koja tako daje uzoran primer vere nevernom pastiru što se smejaio svecu, i tu se vidi izvajan njegov izraz stida, zbog kojeg možda i zaslužuje spasenje. Crkvenjak kaže kako mnogi pominju ovu tablu, ali da ju je malo njih videlo. Nepotrebno je reći kako putnik ne može da sakrije taštinu. Došao je tako izdaleka, bez namera, i samo zato što izgleda kao pošten čovek omogućena mu je spoznaja ovih tajni.

Putovanje je tek na svom početku i putnika, savesnog kao što jeste, ovde žacne prva uznemirujuća misao. Na kraju krajeva, kakvo je ovo putovanje? Običi malo Mirandu do Doro, posetiti katedralu i njenog crkvenjaka, ovaj šeširić i onu ovcu, i, pošto to obavi, ucrtati krstić u mapu, vratiti se na drum i reći poput brice dok otresa peškir: „Sledeći!“ Putovati bi trebalo drugim redom, stajati više i hodati manje, možda bi čak trebalo ustanoviti zanimanje – putnik, samo za one čiji je poriv snažan, grдно se vara onaj ko smatra da bi to bio posao koji ne zahteva veliku odgovornost, svaki

kilometar vredi ne manje od jedne godine života. Boreći se sa ovim mislima, putnik tone u san, i kada se ujutro probudi, pred sobom vidi žuti greben, sudbina je to grebena, uvek je na istom mestu, osim ako ne naiđe slikar i ponese ga u svom srcu.

Na izlazu iz Mirande do Doro, putnik polagano izoštrava opažanje, da mu ništa ne promakne ili da nešto ne ostane neiskorišćeno, i zbog toga zapaža jednu rečicu koja ovuda protiče. Ali reke imaju imena, a ovu, tako blizu da se pridruži bujnom Doru, kako li su je nazvali? Ko ne zna, pita, a ko pita, ponekad dobije odgovor: „Gospodine, kako se zove ova reka?“ „Ova se reka zove Fresno.“ „Frežno?“ „Da, Fresno.“ „Ali *fresno* je španska reč, hoćete reći *frejšo*? Zašto ne kažu reka Frejšo?“ „E, to ne znam. Čuo sam da je oduvek tako zovu.“ Na kraju, toliko borbe protiv Španaca, toliko loše izgrađenih kuća na granicama, čak intervencije Deteta Isusa, i evo ove reke Fresno, skrivene među svojim lepim obalama, koja se ruga putnikovom rodoljublju. Priseća se riba, propovedi koju im je održao, misli mu lutaju po toj uspomeni, i već se nalazi blizu sela Maljadaš, kada mu se rasplamsava mašta: „Ko zna, možda je *fresno* reč na mirandeskom narečju?“ Nosi se mišlju da postavi to pitanje, ali ga zaboravlja i kada se mnogo kasnije vrati svojoj nedoumici, zaključuje da stvar nije od značaja. Bar za njegovu upotrebu, *fresno* sada pripada portugalskom jeziku.

Maljadaš se nalazi postrance od glavnog puta koji vodi u Bragansu. U blizini su ostaci nekog starog rimskog drumu koji putnik neće tražiti. No kada to pomene jednom seljaku i jednoj seljanki koje susreće na ulazu u selo, odgovaraju mu:

* Port.: *freixo* (špan.: *fresno*) – jasen. (Prim. prev.)

„Ah, to je mavarski drum.“ Pa neka bude mavarski drum. Sad, ono što putnik želi da zna jesu svrha i način rada ovog traktora sa koga seljak silazi sa opuštenošću nekoga ko koristi nešto svoje. „Imam malo zemlje, samo za mene ne bi se isplatilo. Ali iznajmljujem ga s vremena na vreme susedima i tako se snalazimo.“ Ostaju sve troje u razgovoru, pričajući o poteškoćama nekog ko ima decu koju izdržava, i jasno je da će uskoro imati još jedno. Kada putnik kaže da ide do Vimioza i da će posle ponovo proći ovuda, seljanka, ne tražeći dopuštenje muža, poziva: „Mi živimo u ovoj kući, dođi da ručaš sa nama“, i vrlo dobro se vidi da je to od srca, jer ono malo ili mnogo što bude u loncu bilo bi podeljeno na nejednake delove zato što je više nego izvesno da bi putnik dobio najveći i najbolji deo. Putnik se iskreno zahvaljuje i govori kako će to morati da ostane za neki drugi put. Traktor se udaljava, žena se vraća kući uz reči: „Ovakvi se teško nalaze, kao igle u plastu sena“, a putnik polazi da prošeta selom, šetnja zapravo nije ni počela jer iznenada pred njim iskrsava divovska crna kornjača – lokalna crkva debelih, masivnih zidova, golemih potpornih polulukova, što su noge životinje. U 13. veku ni u ovim krajevima Traz-oš-Monteša nije se znalo mnogo o otpornosti materijala, ili je ondašnji graditelj bio čovek nepoverljiv prema izvesnosti ovoga sveta, pa je odlučio da zida za večnost. Putnik je ušao i razgledao, otišao do zvonika i do krova i odande kružio pogledom po okolini, pomalo zaintrigiran jednim zagorskim predelom koji se ne lomi u naglim dolinama i provalijama na koje mašta putnika priprema. Naposletku, sve u svoje vreme, ovo je visoravan, putnik ne bi trebalo da kori svoju maštu utoliko više što mu je ona poslužila kada je od crkve napravila kornjaču, idući tamo neki drugi putnik tek će saznati koliko je ispravno

i tačno to poređenje. Dve lige* dalje nalazi se Kasareljoš. Kamilo Kaštelo Branko** kaže da se ovde rodio njegov Kališto Eloj de Siloš i Benevideš de Barbuda, prvi u redu naslednika iz Agre de Frejmaš, neotesanac i lakrdijaš, heroj iz *Pada jednog anđela****, romana sa mnogo humora i trunkom melanholije. Putnik smatra da Kamilo Kaštelo Branko ne izmiče kritici koju je sa mnogo žuči izlio protiv Fransiška Manuela do Našimenta****, optuženog da je ismejao Samardan onako kako se pre drugi behu narugali gradovima Masaš de Dona Marija, Ranjaduš ili Kukužaiš. Stavljajući Eloja uz Kasareljoš, učinio je Kasareljoš dostojnim smeha, ili je to možda mana našeg duha, kao da moramo da verujemo da je krivac neki kraj, a ne onaj ko se tamo rodi. Jabuka trune zbog bolesti stabla, a ne zbog trule grude zemlje. Nije potrebno naglasiti da je najveća boljka ovog sela izolovanost, ovde bogu iza leđa, niti da njegovo ime nema ništa sa onim što se priča u Minju: Oni iz Kasareljoša su lajavi, ne umeju da čuvaju tajnu. Sigurno i Kasareljoš ima svoje: putniku ih niko nije otkrio kad je stigao na vašar, niti mu je rekao da je danas pazarni dan kada se trguje stokom, kada lepi volovi boje meda, očiju poput spasonosnih bova nežnosti i brnjica belih kao sneg, preživaju u miru i spokoju, dok im jedna kap sline polagano curi, sve to ispod šume lira – njihovih rožnatih tvorevina – i prirodnih muzičkih kutija mukanja koje se, s vremena na vreme, uzdigne nad svetinom. Sigurno ima tajni u svemu

* Stara mera za dužinu: 1 liga = 4,8 km. (Prim. prev.)

** *Camilo Castelo Branco* (1825–1890), portugalski romansijer, dramatičar i esejista, smatra se romantičarem čije delo karakterišu sarkazam i crni humor. (Prim. prev.)

*** *A Queda Dum Anjo*. (Prim. prev.)

**** *Francisco Manoel do Nascimento* (1734–1819), portugalski pesnik na prelazu iz neoklasicizma u romantizam. (Prim. prev.)

ovome, ali ne takvih koje se rečima mogu iskazati. Mnogo je lakše brojati novac, toliko i toliko za ovog vola, vodite sad svoje marvinče, izvolite, nećete zažaliti.

Kestenovi su obavijeni bodljikavim ljuskama, toliko ih je da podsećaju na jata zelentarki koje im sleću na grane da skupe snagu za velike seobe. Putnik je sentimentaln. Zauzavlja kola, čupa jednu bodljikavu ježicu, obična je to uspomena za mnoge mesece koji slede, i uzeti nju znači vratiti se, videti veliki kesten uz drum, osetiti rezak jutarnji vazduh, toliko, zapravo, toga stane u jedan seoski zavet kestena.

Vijuga drum spuštajući se ka Vimiozu, a zadovoljni putnik šapuće: „Kakav divan dan.“ Ima oblaka na nebu, od onih paperjastih belih što na predeo bacaju raspršene senke, pirka povetarac, svet izgleda kao da se upravo rodio. Vimiozo je izrastao na jednoj blagoj padini, mirna je to varoš, tako se čini putniku u prolazu koji se neće zadržati, ostaće tu tek koliko da se o njemu malo raspita kod žene koju sreće usput. I ovde će naići na prvo razočaranje. Ta žena je veoma uljudna, malo je nedostajalo pa da obilazi s njim sve kvartove pokazujući mu lokalne posebnosti, a na kraju se pokazalo da je samo htela da mu proda svoje ručno rađene peškire. Ne može joj se uzeti za zlo, ali putnik je na svome početku, smatra da svet nema drugog posla nego da njemu daje obaveštenja. Spustio se ulicom i na kraju dobio nagradu. Istina je da njegovim očima, nenaviknutim na seosku crkvenu arhitekturu, sve lako poprma izgled čudesnog, pa ipak nije malo zadovoljstvo primetiti ove kontraste između grubog pročelja iz 17. veka, ali sa prvim znacima izvesne barokne hladnoće, i unutrašnjost niskog i prostranog broda koji odiše romantičnim ugođajem kojeg nije ometao nijedan drugi arhitektonski element. Ali glavna nagrada je tek sledila. Napolju, u senci drveća, sedeći na stepenicama koje vode u

atrijum, putnik čuje priču o povesti gradnje hrama. Jedna porodica ponudila je jaram volova da u zaprezi vuku kamen namenjen podizanju crkve kako bi zauzvat dobila privatnu kapelu. Proveli su voćići u tegljenju dve godine, toliko su puta prošli put od kamenoloma do građevinskih skela da je na kraju trebalo samo natovariti kola, reći „ojs“ i životinje su umele da odu i vrate se bez vodiča i čuvara, dok je ovom pustoši odjekivao njihov topot, uz škripu loše podmazanih osovina točkova i duge razgovore o umišljenosti ljudi i njihovih porodica. Htede putnik da sazna kakva je to kapela i ima li još potomaka koji imaju pravo na uživanje svojine. Nisu znali da mu kažu. Tamo unutra nije video ništa što bi ga na to uputilo, ali može biti da je još bilo nekih znaka. Ono što ostaje jeste priča kao primer porodice koja je dala ništa više do par volova koji su, sa velikom mukom, prokrčili put što je njihove vlasnike trebalo da odvede do raja.

Putnik se vraća istim putem, i u odmaranju uma od puta koji već poznaje, u Maljadašu dolazi u iskušenje da se zauzta i pozove se na obećani ručak, ipak ga sprečava uzdržanost, premda zna da će se zbog toga pokajati. Umesto toga upućuje se u selo Duaš Igrežaš, gde žive plesači paulitejroši*. O ovima putnik neće ništa saznati, niti je doba da se plesači okupe i zamahnu štapovima po ulicama. Već se pokazalo da putnik ima pravo na svoja maštanja jer priču o paulitejrošima nije čuo danas ili juče, pa pretpostavlja da je ples bio lepši i bućniji kada su igrači, umesto štapova, ukrštali

* Učesnici u tradicionalnom plesu u oblasti Mirande do Doro. U ovom mirandeskom plesu učestvuje osam ili deset momaka naoružanih dugačkim drvenim štapovima, kojima udaraju u štapove svojih saigrača dok istovremeno poskakuju, mimoilaze se i okreću. Naziv potiče od reči *paulito* – drveni štap. (Prim. prev.)

sablje ili bodeže. Onda bi, dabome, i Dete Isus iz Kartolinje imalo dobre vojničke razloge da zanemari onu vojsku vezova, naramenica i marama oko vrata. Mana je putnikova što traži hleba preko pogače. Neka mu paulitejroši oprostite.

Stiže u Sendim kada je već vreme ručku. Šta li će i gde jesti? Neko preporučuje putniku: „Idite ovom ulicom do kraja. Izbićete na jedan trg i na trgu je restoran *Gabrije-la*. Tražite gospođu Alisi.“ Putniku se dopada ova prisnost. Omanja konobarica kaže da je gospođa Alisi u kuhinji. Putnik proviruje iza vrata, u vazduhu koji udiše ima jakih mirisa hrane, velika čorba od povrća ključa na jednoj strani, a sa druge strane velikog stola, na sredini, stoji gospođa Alisi i pita putnika šta želi da jede. Putnik je navikao na to da mu donose jelovnik, navikao je da bira sa nepoverenjem, a sada još mora da pita šta imaju, i gospođa Alisi predlaže filet od junetine *à la Mirandesa*. Putnik pristaje, odlazi da sedne za svoj sto i, kako bi mu se otvorio apetit, dobija ukusnu supu od povrća, vino i hleb, a šta li je taj juneći filet? Zašto filet? Nije li filet oduvek bio od ribe? U kojoj sam to zemlji, pita putnik vino u čaši, koje ne odgovara i, dobronamerno, pušta da bude ispijeno. Nema mnogo vremena za pitanja. Juneći filet, divovski, stiže na jednom tanjiru, plivajući u sosu od sirćeta, presečen da bi stao na tanjir ili bi s njega saft kapao na stolnjak. Putnik misli da sanja. Meko meso koje nož seče bez imalo napora, pripremljeno baš kako treba, i sos od sirćeta od koga se znoje jagodice na licu – glavni su pokazatelji da postoji telesno zadovoljstvo. Putnik upravo jede u Portugaliji, oči su mu pune prošlih i budućih predela, dok čuje gospođu Alisi kako iz kuhinje doziva, a sićušna konobarica se smeje toliko da joj se tresu pletenice.

BALDAHIN I LOŠI PUTEVI

Putnik je poreklom iz ravničarskih krajeva, sa dalekog juga, i znajući malo o ovim brdima, očekivao je da će ona biti veća. Već je to jednom rekao i ponovo kaže. Ima tu i izuzetaka, ali sve su to uglavnom brežuljci veoma nalik jedan drugome, visoki u odnosu na nivo mora, svaki od njih rame uz rame sa onim pored sebe. U svakom slučaju, ako se jedan usudi da odstupi od ovog reda ili se iznenada ispruži u visinu, onda su brda veća, putnik ima drugačije poimanje veličina, ne toliko zbog tog prizora što se nalazi blizu, više zbog onog planinskog masiva u daljini. Kada priđe, uočava kako razlika i nije bila tako velika, ali je bila dovoljna da na trenutak zavara.

Železnička pruga koja ide pored puta izgleda kao dečja igračka, ili su to relikti davnih vremena. Putnik, čiji je dečaćki san bio da postane mašinovođa, sumnja u to da su lokomotiva i kola iz ovog vremena, čini mu se da su predmeti iz muzeja sa kojih ni planinski vetar ne uspeva da skine paučinu. Ova deonica pruge zove se Sabor, po reci koja vijuga i uvija se da bi dosegla Doro, ali gde je nestala ona draž koju su davali vagoni u vidu natkrivenih kola, putnik ne uspeva da otkrije.

Ne primetivši da je prošao brdovite predele, putnik stiže u Mogadoro. Popodne, i dalje svetlo, polako iščezava i sa vrha zamka mogu se videti plodovi rada meštana. Sve padine u okolini su obrađene, igra je to gredica i obradivih površina, jednih ogromnih, drugih nešto manjih koji kao da služe tek da bi popunili praznine velikih. Putnik je odmorio oči i bio bi potpuno miran da se nije kajao što je iz zaklona u bedemima oterao jedan par zaljubljenih koji se tu šetao i mazio. Ovde u Mogadoru bio je to još jedan primer starog sukoba između dela i namere.

U obližnjem seocetu Azinjozu rađa se putnikova strast prema ovom romaničkom seoskom predelu na severu. Izgledu sićušnih crkava nedostaje smelosti, jer je koncept njihove gradnje donet izdaleka i samo blago izmenjen kako bi sačuvao prestiž graditelja, ali mnogo se vara onaj ko smatra da je videvši jednu video sve. Trebalo bi ih običi natenane, čekati u tišini da kamenje odgovori i, ako bude imao strpljenja, putnik, ovaj ili bilo koji drugi, svaki put će iz njih izaći pokajnički. Pokajnički zbog toga što nije ostao duže jer nije dobro zadržati se četvrt sata pored neke građevine podignute pre sedam stotina godina, kao što je slučaj sa ovom iz Azinjoza. Pogotovo kada počinju da prilaze ljudi koji žele da razgovaraju sa putnikom, ljudi koje bi upravo valjalo saslušati jer su baštinici tih sedam vekova. Maleni atrijum prekriven je travom, putnik kroči na nju svojim otežalim čizmama i oseća se, ne zna zašto, kao obnovljen. Koliko god razmišljao, to je ta reč, nema druge, i ne zna da je objasni.

Još malo i pašće mrak, rano kao i uvek u jesen, a nebo se prekriva tamnim oblacima, ujutro će možda padati kiša. U Kaštelo Branku, petnaest kilometara prema jugu, vazduh izgleda kao da je prošao kroz najfjnije sito koje, sudeći po čistoti, ni pepeo ne bi propustilo, po svežini pravo iznenađenje za pluća.

Duž puta se proteže dugačka fasada dvorca, sa šiljatim kulama na krajevima. Kada bi u Portugaliji postojale utvare, ovo mesto bilo bi dobro za plašenje putnika, sa svetlima iza razbijenih stakala, možda kojim škrgutom zuba ili zveketom lanaca. Ipak, ko zna, možda je danju ova trulež manje depresivna.

Kada putnik stigne u Tore de Monkorvo, već odavno je mrkli mrak. Putnik smatra da je nepristojno ulaziti u naselja u te sate. Naselja su poput ljudi, prilazimo im polako, malo-pomalo, ne upadamo ovako naglo, pod okriljem tame, kao maskirani napadači. Ali dobro je da je ovako jer se na upad uzvraća istom merom. Naselja se, valja podsetiti, znaju braniti noću. Meštani stavljaju brojeve ulaznih vrata i nazive ulica, kada ih ima, previsoko, neki trg nazivaju istovetno kao neku raskrnicu i, ako im se prohte, smeštaju nam na čelo kolone, zaustavljajući saobraćaj, nekog političara sa njegovom povorkom pristalica i sa njegovim osmehom političara koji obezbeđuje glasove. Tako Tore de Monkorvo uzvraća putnicima. Najgore je što se putnik zaputio ka jednom imanju koje se nalazi preko puta, u dolini, u Vale de Vilarisi, a noć je tako mrkla da se ne zna da li od ivice puta počinje provalija ili se diže strma stena. Putnik se kreće u ogromnoj mrlji mastila, čak ni zvezde ne pomažu jer je čitavo nebo jedan spojeni oblak. Na kraju, nakon mnogo tumaranja stiže na svoje odredište, prethodno su na njega zalajali neobuzdani psi, i ulazi u kuću gde ga čekaju sa osmehom i pruženom rukom. Veliki, čudesni eukaliptusi čine noć još mračnijom, ali ne prolazi mnogo dok se večera ne nađe na stolu, a posle večere jedna čaša vina iz Porta, dok ne dođe vreme za počinak, a kada ono dođe, tu je i soba, jedan krevet sa baldahinom, od onih uzdignutih kojem samo zato što je putnik visok nije potreban mali stepenik da se na njega popne, a pošto u Vale de Vilarisi vlada duboka tišina i pošto je ovo gostoljublje utešno, putnik

samo što nije zaspao, i to, ko zna, možda baš u krevetu sa baldahinom u kome je spavalo njegovo veličanstvo kralj ili, još bolje, njeno visočanstvo princeza.

Rano ujutro, budi se. Krevet nije velik, on je ogroman. Na zidovima sobe je nekoliko slika ljudi iz davnih vremena koji oštro posmatraju uljeza. Putnik čuje buku. Ustaje, otvara prozor i vidi kako ispod njega prolazi pastir sa ovcama, vremena su se prilično promenila, toliko da se ovaj pastir ne ponaša poput onih iz pastoralnih romansi, ne podiže glavu, ne otkriva se, ne govori: „Bog vam dao zdravlja, gospodine.“ Da nije zaokupljen svojim životom, rekao bi tek: „Dobar dan“, i bolje ne bi mogao poželeti putniku koji od dana samo to i očekuje, da bude dobar.

Putnik se oprašta i zahvaljuje domaćinima koji su mu pružili prenoćište i, pre nego što se otisne na put, vraća se u Tore de Monkorvo. Ne želi da na plećima nosi breme neprijatnih uspomena, niti bi odbacio ovu varoš sa mučninom jer ona to ne zaslužuje. Sada, pošto je dan vedar iako pomalo maglovit, više mu nisu potrebne table sa natpisima na uglovima ulica. Crkva je tamo napred, sa svojim renesansnim pročeljem i visokim zvonikom koji joj daje izraz snage, utisak je to naglašen prostranim površinama zidina koje obuhvataju celinu. Unutra su tri broda razgraničena debelim cilindričnim stubovima. Na njenu zamandaljenu kapiju, u doba vojnih upada, neprijatelji su sigurno morali mnogo da navaljuju da bi posle unutra mogli da se mole na sopstvenim misama. Ali mir sa kojim putnik obilazi hram daje mu vremena da stekne naklonost prema triptihu od izrezbarenog i oslikanog drveta, koji prikazuje prizore iz života Svete Ane i Svetog Joakima, kao i prema drugim, ništa manje vrednim relikvijama. U renesansnom je duhu i Crkva od Milosrđa, i granitna propovedaonica sa reljefnim figurama, te bi, makar i samo nje same radi, vredelo zastati u Tore de Monkorvu.

Sada je putnik spreman da napusti ova umetnička dela. Polazi lošim putem, koji vodi od mosta preko rečice iz Vilarise i penje se, uspinje sve više, čini se kako mu nema kraja, i putnik se već priborjava, imajući u vidu ovoliko ogoljena brda koja se sa obe strane strmoglavljaju prema dolini, da će ga jedan nalet vetra poneti u vazduh, što bi bio drugi način da se putuje, ali sa daleko lošijim ishodom. U svakom slučaju, pred ovom prostranošću predela ispred njega, putniku se čini kao da ima krila. Za nekoliko meseci svuda dokle pogled seže procvetaće badem. Putnik se predaje maštanju, izabrao je iz svog sećanja dve slike drveta u cvetu, najbolje koje je imao, izabrao je badem, pa tu belinu pomnožio sa hiljadu ili deset hiljada. Prava svetkovina svetlosti. Ali ne manja svetkovina svetlosti jeste i ova izuzetno plodna dolina, srećnija od polja Ribateža koja više ne ubiru pogodnosti plodonosnih poplava, već samo neželjene plavine peščanih nanosa. Ovde se vode koje rečica nosi i koje se pridružuju vodama iz reke Sabor povlače pred velikom bujicom Dora i razlivaju čitavom dolinom, gde ostaju da bi nanele prirodno đubrivo koje sobom donose. To je rebofa*, kažu tako meštani za koje je zima, ukoliko poplava ne prevrši meru, povoljno godišnje doba.

Ovaj put vodi do sela Eštevaiš, potom u Kardanju i Adeganju. Putnik nema vremena da se zadrži u svakom mestu, ne može da pokuca na sva vrata, da postavlja pitanja i pozabavi se životima meštana. Ali pošto ne zna kako, a i ne želi da se liši svojih užitaka, a budući da je zaintrigiran neimarškim radom, svraća u Adeganju, gde je, kažu, jedna predivna romanička crkvice, samo *ovoliko* visoka. Stiže i raspituje se,

* Lokalni naziv koji se koristi u oblasti Vilarise i koji označava poplavu. (Prim. prev.)

ali prethodno je zaprepašćen velikom i jedinstvenom granitnom pločom koja služi kao glavni trg, gumno i krevet za mesečinu usred naselja. U okolini, kuće su onakve kakve je u Traz-oš-Montešu najčešće moguće naći na zaboravljenim mestima: kamen na kamenu, nadvratak u ravni krova, ljudi na spratu, životinje u suterenu. Zemlja je to zajedničkog sna. Da je pozvan da položi račun, čovek bi rekao: „Ja i moj vo spavamo pod istim krovom.“ Svaki put kada se suoči sa stvarnošću poput ove, putnik oseća da je u velikoj neprilici. Sutra, kad stigne u grad, da li će se setiti ovih situacija? I ako se seti, kako će se setiti? Hoće li biti srećan? Ili nesrećan? Ili i jedno i drugo podjednako? Lepo je, gospodo, propovedati o bratstvu među ribama. A o bratstvu među ljudima?

Kako bilo, ovo je ta crkva. Nije preterao onaj ko ju je nahvatio. Ovde, u ovo vreme, uz vetrove koji metu sve pred sobom, pod dletom hladnoće i sunčanice, taj mali hram herojski odoleva vekovima. Slomile su mu se bridi, izgubile su oblik figure prikazane modiljonima unaokolo, ali biće teško pronaći veću čistotu, preobraženiju lepotu. Crkva iz Adeganje je nešto što se nosi u srcu, poput žutog kamena iz Mirande.

Putnik počinje da se spušta jednim još gorim putem. Gunda i žali se na zastajanje automobila i pravo je olakšanje kada se, među lokvama i blatom, pojavi Žunkeira. Nije to mesto od posebnog značaja. Ipak, budući da je putnik sposoban da izmisli svoja sopstvena umetnička dela, naći će se ispred fasade barokne kapelice bez krova, sa jednom raskošnom smokvom koja raste unutra i koja već premašuje njenu krovnu gredu. Kroz *œil de bœuf*, ovalni prozorčić na krovu, smokve bi se mogle nabrati da, naposletku, nije u pitanju divlja smokva. Izvesno je da ovo divljenje među meštanima izaziva sablazan. Nad jednim zidom izvirila je glava devojke, zatim druga, a odmah potom njihova majka.

Putnik postavlja neko beznačajno pitanje, daju mu odgovor otegnutim tražmontanskim govorom, a onda se razgovor razbuktava, neće proći mnogo vremena dok putnik ne sazna priče o ovoj porodici, a jedna od njih, strašna priča o princezama začaranim i zatočenim u visokim kulama, razlog je što ove dve devojke nisu nikada izašle odavde, čak ni da odu u obližnji Tore de Monkorvo, udaljen samo trinaest kilometara. Otac je taj koji ne dopušta, izlazak devojaka zahteva strog nadzor, zna gospodin dobro. Putnik je čuo slične priče i ranije, zato niti negira niti potvrđuje. „A kako se ovde živi?“, upita. „Bedno“, odgovara žena.

Razgovori poput ovoga uvek ostavljaju putnika u lošem raspoloženju. Zbog toga gotovo da nije zainteresovan za Vila Flor, morao je da otvori kišobran, otišao je da odnese poruku jednom poznaniku, provirio je da vidi Svetog Mihaila iznad portika crkve. Putnik je zapazio da u ovim krajevima postoji veliko obožavanje ovog arhanđela. Još u Mogadoru primetio ga je prvi put, na oltaru Svetih duša, u drugim mestima takođe, gde su svi opsednuti izvesnošću čistilišta. Ovde, dok se već pripremao da nastavi put, putnik menja odluku. Naposletku, portik ove parohijske crkve iz 17. veka dostojan je velike pažnje i dovoljnog zadržavanja: izuvijani stubovi, cvetni i ljudski motivi, geometrijski oblici stapaju se u jednu celinu koja ostaje u sećanju. Takođe ostaje u sećanju, nažalost, azuležo* kojim je prekriven jedan zid na kome

* Port.: *azulejo* – pojam koji se odnosi na pet vekova staru tradiciju u dekorativnoj umetnosti na Iberijskom poluostrvu. Naime, azuležo je tanka kockasta pločica od keramike, oslikana kakvim motivom ili prizorom mitološke, ikonografske sadržine, ili šarama, i potom glazirana. Površina pločice može biti ravna ili reljefna. U Portugaliji ova vrsta umetnosti čini važan deo umetnosti u arhitekturi, budući da su azuležom oblagani zidovi građevina. (Prim. prev.)

građanin Trigo de Moraiš daje savete sinovima. Nema ništa lošeg u savetima, ali ideja je očajna. A kakav je samo značaj sebi zacelo pridavao savetnik da tako dođe da moralíše na javnom trgu o onome što treba da ostane sa unutrašnje strane vrata! Kako bilo, na ovom putovanju kroz Portugaliju biće svega.

Ponovo je počela da pada kiša. Putnik skreće iza ugla i izbija na trg, na kome nema nikog. Ali dok prolazi, oseća kako ga pogledi prate iza prozorskih stakala, a ima i onih koji ga suvo gledaju iz radnji, možda sa nepoverenjem. Putnik odlazi kao da na svojim plećima nosi sve grehe Vila Flora ili sveta. Verovatno je to istina.

Desno prema severu, drumom uzbrdo pa nizbrdo, stiže se u Mirandelu. Za putnika je to tek usputna stanica, premda već na putu ka Bragansi mozga o nepoznatim razlozima iz kojih su svi lukovi mosta koji ide preko reke Tue nejednaki, i o tome da li originalnost dolazi još od Rimljana, njegovih prvih graditelja, ili je to podražavanje iz 16. veka, kada je bila izvedena rekonstrukcija. Mnogo je putnik zlovoljan što ne poznaje razloge stvari tako jednostavnih, poput ove da most ima dvadeset lukova, a svi su različiti. Ipak, nema drugog izbora nego da se pomiri: imalo bi šta da se vidi, da se ostane i ispituje nemo kamenje, dok voda žubori u plićacima.

U ovim krajevima ima nekoliko naselja koja nazivaju „unapređena sela“. To su Vilaverdinjo, Aldeja do Koso i Romeu. Zbog osobenosti imena, kao i zbog toga što jedan veliki natpis obaveštava o tome da tamo postoji muzej zanimljivosti, putnik bira Romeu kao mesto gde će se najviše zadržati. Ipak, u Vilaverdinju je saznao kako je ideja o unapređenju potekla od nekog bivšeg ministra javnih radova, i u toj meri se bilo uobrazilo da je to „humana ideja“, da se na odgovarajućem natpisu, to jest ogromnim slovima na gruboj

kamenoj ploči uz drum, tvrdi kako „meštani nikada neće zaboraviti“ svog predsednika, koji je ovde došao na inauguraciju avgusta 1964. Ovi natpisi uvek su sumnjivi, zamislite šta će misliti budući istoričari i istraživači natpisa ako naiđu na tu ploču i poveruju. Ispred imena tog predsednika neko je napisao „lopov“, uznemirujuću reč koje će se vreme možda odreći.

U Romeu je muzej. U njemu ima svega pod kapom nebeskom, kao u trgovinama na veliko: automobili dona Elvire, kočije i amovi, radio-aparati i prijemnici od galenita, citre, muzičke kutije, mehanički pijanino, brojni satovi, prvi telefoni koji su ikad napravljeni, poneko odelo, fotografije, ukratko – jedno šaroliko skriveno a ovde otkriveno blago sitnih predmeta koji mame osmeh. To su grubo izrađeni prethodnici novih tehnologija koje nas polako pretvaraju u robove i neznalice. Putnik, kada izađe, sleže ramenima, ali zahvaljuje porodici Menereš, onoj čija to beše zamisao. Na kraju, uvek se može naučiti nešto novo.

Rominja kiša. Putnik uključuje i isključuje brisače u igri koja polako otkriva krajolik i odmah ga zatim potapa, nejasno, kao u kakav zamućen akvarijum. Sa leve strane – planina Nogeira već je jedna gospođa planina, sa svojih hiljadu i tri stotine metara. Jedna druga zabavna igra jeste igra brojanja nadvožnjaka. U trideset kilometara ima ih najmanje pet: Rosaš, Remiškedo, Rebordaoš, Moška i još jedan čije sam ime zaboravio. Tim gore, jer u tom slučaju jedino se imena spasu.

Najzad, sa ove padine vidi se Bragansa. Predvečerje ubrzano izmiče, putnik je umoran. I u toj situaciji obuzima ga nemir kao sve putnike koji traže konačište. Mora da ima kakav hotel, kakvo mesto za večeru i spavanje. Upravo u tom času vidi narandžasti znak: *Prenočište*. Okreće kola,

zadovoljan, počinje da vozi uzbrdo, i ovaj krajolik je prelep u sumrak, dok ne naiđe na zgradu, građevinu, krčmu, ili šta god da je, jer teško da bi privukla nekog ko bi poželeo da se odmori. Ovo bi bio trenutak da se prisetimo meštra svih nas putnika, Gareta, kada stiže u Azambužu i kaže, od reči do reči: „Požurimo da se odmorimo u elegantnoj građevini koja istovremeno sjedinjuje tri različite funkcije: hotela, restorana i lokalnog kafea. Blagi bože, kakva veštica na vratima! Kakva rupa...! Pero mi ispada iz ruke.“* Putniku nije ispalo pero iz ruke jer ga ne koristi. Takođe nije bilo nikakve spodobe na vratima. Ali to beše rupa. Putnik je pobegao, odjurio je dok nije našao hotel koji ne raspaljuje maštu, ali je pristojnog izgleda. Tamo je ostao, tamo je večerao i prespavao.

* Almeida Garet, autor putopisa *Viagem na minha Terra – Putovanje po mojoj zemlji*. (Prim. prev.)

KOMOVICA U RIO DE ONORU

Ponekad se počinje od onoga što je najdalje. Prirodno bi bilo da se, boraveći u Bragansi, vidi šta grad ima da pokaže, a nakon toga baciti pogled na okolinu, kamen ovde, krajolik onamo, poštujući prirodni redosled. Ali putnik je opsednut mišlju da ode u Rio de Onor. Od te pose- te ne očekuje baš kule i gradove, naposljetku, Rio de Onor je tek jedno malo selo, tu nisu vidljivi tragovi Vizigota ili Mavara, pa ipak, kad čovek zaviri u knjige, urežu mu se u sećanje imena, činjenice, utisci, i sve to polako se razrađuje i komplikuje dok se ne dođe to tačke dokle smo došli, kad se mit idealizuje. Putnik nije došao da obavlja posao etnologa ili sociologa, od njega niko ne očekuje najveća otkrića, čak ni druga, manja: on ima tek opravdanu i nadasve ljudsku žudnju da vidi ono što su drugi ljudi videli, da kroči tamo gde su druga stopala ostavila tragove. Za putnika, Rio de Onor je poput mesta hodočašća: iz njega potiče knjiga koja je, iako naučno delo, jedna od najdirljivijih knjiga koje su ikada u Portugaliji napisane. To je tlo koje putnik želi da vidi sopstvenim očima. Ni manje ni više.

Još treba trideset kilometara glavnim putem. Odmah na izlazu iz Braganse, tamo napred, nalazi se mračno i utihlo

selo Sakojaš. U njega se ulazi kao u drugi svet. Videći raspored prvih kuća, krivina koje pravi put, čoveku dođe da stane i poviče: „Ima li koga? Može li se ući?“ Izvesno je da ni dan-danas putnik ne zna da li je Sakojaš naseljen. Uspomena na ovo mesto koju čuva jeste uspomena na pustoš ili, preciznije možda, na odsustvo. I ovaj utisak ne bleedi čak ni kada mu može nametnuti jednu drugu sliku, kada se već bio vraćao, tri žene raspoređene kao u pozorištu na stepenicama, kako sluša ono što im je, na način nečuven za putnika, četvrta govorila dok je polagala ruku na vazu sa cvećem. Ovo je toliko slično snu da putnik na kraju počinje da sumnja u to da je u Sakojašu ikada i bio.

Put prema Rio de Onoru je pustinja. Ima tu nekoliko sela: Basal, Varže, Aveleda, ali izaći iz njih znači ponovo ući u onu primitivnu pustoš. Naravno da ne nedostaju znakovi poljskih radova, nije to ni šumovita zemlja ni grubi kamenjar, ipak, ne vide se one raštrkane kuće koje se nalaze u drugim krajevima i koje služe kao društvo onome koji putuje. Ovde se može zamisliti prapočetak bilo koje stvari.

Putnik gleda u mapu: ako ova uzbrdica ne vara, sa visine će početi da se spušta. Desno se nalazi jedna široka i prostrana dolina, odmah ispod vide se redovi košnica i, nejasno kroz tanku izmaglicu u daljini, ljudi koji rade. Polja su zelena, a zastori drveća se crne. Drumom se penje krdo krava i preseca mu put. Putnik se zaustavlja, pušta stoku da prođe, pozdravlja čobanina koji je mlad i miran dečko. Čini se da ne ulaže mnogo truda u svoj čobanski posao, što i treba da mu bude najveća veština: bar se krave ponašaju kao da ih okružuje čitava legija nadzornika.

Gle – Rio de Onor. Posle jedne krivine, među drvećem se pojavljuje sjaj vode, čuje se žuborenje po kamenjaru poput pucketanja slame po strništima, a potom i jedan kameni

most. Reka se, što i jeste njena dužnost, zove Onor. Krovovi kuća su od tamnih kamenih ploča, gotovo svi, i po ovom vlažnom vremenu sjaje se i postaju tamniji nego što je njihova prirodna olovna boja. Ne pada kiša, danas još nije padala, ali čitav ovaj krajolik toliko je mokar da izgleda kao da se nalazi na dnu neke podmorske doline. Putnik je bez žurbe pogledao i nastavio na drugu stranu. Nije baš zadovoljan. Konačno je stigao u Rio de Onor, toliko je to želeo a sada nije srećan. Nije neobično da nas izvesne stvari koje mnogo želimo ohlade kada ih dobijemo. Jedino se tako može objasniti što putnik odlazi da pita za put ka Gvadramilu, gde, uz sve to, neće uspeti da ode zbog lošeg puta. Tako mu kažu. Onda odlučuje da se ponaša u skladu sa uslovima. Nastavlja dalje jednom ulicom koja je poput ogromne lokve, skok ovde, skok onamo, ide oprezno, dobro gledajući gde spušta noge, te je tek u poslednjem trenutku video da ima društvo. Naziva „dobar dan“ (nikada se nije navikao na gradski pozdrav koji svaki put ograničava dobre želje na jedan dan) i upravo tako mu odgovaraju, jedan čovek i jedna žena koji sede kraj puta, ona sa velikim hlebom u krilu, koji će uskoro izlomiti da ga podeli sa putnikom. Tamo sede njih dvoje uz veliki kotao, grdosiju od bakra na otvorenom, bez ikakvog straha od vlage, što nije čudo s obzirom na ognjište ispod kotla. Putnik govori ono što i uvek: „Ovde sam u poseti. Lepa je ovo zemlja.“ Muškarac ne daje mišljenje. Smeši se i pita: „Želite li da probate našu rakiju?“ Ali putnik nije neko ko pije: voli vino, belo ili crno, ali mu organizam ne podnosi rakiju. Ipak, u Rio de Onoru takva *čast** ne može se nipošto odbiti, čak ni kada je vreme ručka odveć daleko. Za dve

* Igra reči, onor je na italijanskom čast, a slična je reč i u svim roman-skim jezicima. (Prim. prev.)

sekunde pojavljuje se čašica od debelog stakla i komina, još vrela, puštena je iz cevi kotla i sasuta niz grlo. Dleto ne bi bilo manje oštro. U stomaku je eksplozija, putnik se junački smeši, i uzima još jednu. Možda kako bi popravila štetu, žena prigrli hleb uz grudi, toliko je ljubavi u tom pokretu, seče jedan okrajak i jednu krišku, i njen pogled je taj koji pita: „Hoćete li komad?“ Putnik nije pitao, dato mu je. Može li se poželeli bolje davanje od ovoga?

Sledećih pola sata putnik će provesti razgovarajući sa Danijelom Sao Romaom i njegovom ženom, dok sede sve troje uz blagu toplotu vatre. Ima i drugih koji prolaze i zastaju, a zatim nastavljaju i svaki kaže svoje. Veoma se loše živi u Rio de Onoru. Ovde se zubobolja leči mučkanjem komine u ustima. Nakon nekoliko takvih, ne zna se je li bol prošao, da li je pacijent pripit ili bolestan. I pored svega, čovek se ovome može smejeti, ali ne i priči o onoj ženi koja je nosila blizance i kada joj se prvo dete rodilo, nije znala da ima još jedno da donese na svet, i te muke su bile tolike da je dvadeset četiri sata patila ne znajući od čega, a kada se konačno rodilo, dete je bilo iznenađenje, ali beše mrtvo. Putnik ne putuje kako bi slušao takve stvari. Komina je jedna izvrsna i slikovita stvar, upravo tako, kao i sedenje ovde uz prijatelja po imenu Danijel Sao Romao koji ih pripoveda turistima, ali potreban je oprez s tim pričama, valjalo bi pripaziti kako se ovaj narod poverava, šta li će pomisliti stranci.

Danijel Sao Romao objašnjava kako se pravi komina. Ustaje i kaže putniku da ga prati, i on polazi za njim, još žvaćući komad hleba, ovde je *materia prima*, bačva puna komine. „Ali komovica nije dobrog kvaliteta“, kaže proizvođač, a putnik je zapanjen domaćinovim *časnim* priznanjem.

Otkako je propovedao ribama, još od epizode sa Detetom Isusom iz Kartolinje, putnika brine mogućnost pograničnih

incidenata: „Kako je ovde? Slažete li se dobro sa Špancima?“ Odgovara mu žena u dubokoj starosti koja nikud odatle nije nogom kročila, pa zbog toga zna o čemu govori: „Kako da ne. Čak imamo i zemlje s one strane.“ Putnik je zbunjen ovom nepreciznošću koja se tiče prostora i imovine, a još više kada druga, malo mlađa starica mirno dodaje: „I oni imaju zemlje s ove strane.“ Sam za sebe, što bar ne zahteva dodatne odgovore i zabune, putnik nalazi izlaz u sposobnosti razumevanja. Na kraju krajeva, gde je granica? Kako se zove ova zemlja? I dalje je Portugalija? Ili je već Španija? Ili samo Rio de Onor i ništa više od toga?

Ovde su pravila drugačija. Na primer, momčić sa krdom krava stara se o stoci koja pripada čitavom selu, dovodeći je na pašnjak koji je zajednička imovina. Nije preostalo mnogo od starinskog zajedničkog života iz davnina, ali Rio de Onor odoleva: nudi hleb i komovu rakiju putniku namerniku, i ima ognjište pod otvorenim nebom kad je vreme kišovito a zima se približava. I ako Danijel Sao Romao bude nosio samo košulju, neka se putnici ne čude: navikao je i ne mari za ceremonijal.

Putnik ponovo prelazi most. Vreme je da se ode dalje. Još čuje ženski glas kako doziva decu: „Telmo! Moizeš!“ Sa sobom nosi u sećanju odjek ovih imena, danas tako retkih, ali ne uspeva da uguši druge zvuke koje nije uspeo da čuje: krike žene kojoj je umrlo dete za koje nije znala da ga nosi u sebi.

POVEST O VOJNIKU ŽOZEU ŽORŽU

Nadomak Braganse počinje da pada kiša. Vreme ima takvu narav, nebom se kotrljaju veliki tamni oblaci, izgleda kao svet koji se, ugledajući se na sela, prekrio škrljcem ali loše, jer kiša upada kroz rupe i putnik mora da potraži sklonište u Muzeju opata iz Basala. Opat je bio otac Fransiško Manuel Alveš, rođen u Basalu godine 1865. Bio je arheolog i istraživač, nije se zadovoljio svojim svešteničkim obavezama, već je ostavio vredno i pozamašno delo. Pravedno je stoga da se njegovo ime i dalje pronosi i da bude preporuka za ovaj muzej, veličanstveno smešten u starom vladičanskom dvoru. Putnika nije lako zaprepastiti, putovao je po Evropi, gde ne nedostaje znamenitosti, ali, kolebajući se u sebi između različitih osećanja, zaključuje da mora da je očaran. Drugačije se ne bi shvatila njegova ganutost dok obilazi sale muzeja, tako daleko od prestonice i od svetskih metropola, vrlo dobro znajući da se radi tek o jednom malom provincijskom muzeju, bez remek-dela, osim ako to nije ganutost zbog ljubavi sa kojom su predmeti bili prikupljeni i sa kojom su izloženi. Kamenje, nameštaj, slike i skulpture, etnografski predmeti, oltarski ukrasi, i sve izloženo uredno i brižno. Tu su i *Žuti kamen* Dordija

Gomeša, i izvrsni radovi Abela Salazara, koga pojedini kritičari potcenjuju nazivajući ga amaterom. Teško je putniku da se odvoji od eksponata, iako pada kiša, otišao je u vrt, prošetao među nadgrobnim pločama, udahnuo miris vlažnog bilja i na kraju utonuo u razmišljanje pred granitnim „svinjama“, skulpturama od granitne stene, poznatim kao *berrões* (nerasti): nadaleko čuvena životinja koja za života prevazilazi sve granice, izuzetno plodna, sa petnaestak prasića, a posle svinjokolja deli se na butkice, pečenicu, rebarca, uši, nožice i kožicu, darežljiva do samog kraja. Govori se da ovo grubo obrađeno kamenje potiče iz praistorije. Putnik ne sumnja. Za ljude iz pećina i grubih koliba koje su podizali kasnije svinja je morala biti remek-delo stvaranja. Još je veličanstvenija krmača iz već rečenih razloga. A kada je srednji vek podigao u gradovima stubove srama, postavio je umesto postamenta prasicu, koja je postala opšteprihvaćena životinja zaštitnica, katkad simbol a ponekad i čuvar. Narodi nisu baš uvek nezahvalni.

Putnik izlazi na kišu. Ne želi da zaboravi ono što je video, oslikane svodove, nošnju iz Mirande, gvozdene predmete, sav onaj svet predmeta koji će, on to dobro zna, druga sećanja nepopravljivo potisnuti, pomutiće ih: takva je tužna sudbina onoga koji putuje. Pa ipak, sačuvaće zauvek jednu gotičku skulpturu iz 16. veka, Bogorodicu sa Detetom, sa odeždom koja blista, tela presečenog u pojasu jednom kiviljom koja se proteže sve do savršeno ovalnog lica, s nečim flamanskim u stilu. A kako putnik ima izvanredno oko za kontraste i protivrečnosti, upoređuje, na kiši, sliku Rolanta Jakobsa* koja predstavlja Orfeja kako muzikom svoje harfe

* *Roelandt Jacobsz Savery* (1576–1639), flamanski slikar, koji je pripadao zlatnom veku holandske „severne renesanse“. (Prim. prev.)

pripitomljuje divlje zveri, i jednu drugu, anonimnog autora iz 16. veka, koja prikazuje Svetog Ignjatija Bogonosca dok ga proždiru lavovi. Muzika je mogla ono što vera nije postigla. Nema sumnje, misli, beše to zaista zlatno doba.

Utonuo u razmišljanja, nije primetio da je kiša prestala da pada. Ličio je na zanesenjaka sa otvorenim kišobranom, prizor koji smo svi već priredili sebi, uz nezatomljiv osmeh na licu. Putnik odlazi do tvrđave sporednim uličicama, uskim i popločanim na starinski način, primećuje stub srama sa krstom na vrhu i prasicom u podnožju, obilazi *Domus Municipalis*, koji bi trebalo da je otvoren a nije. Ko ga vidi na fotografijama pomisliće da je pravougaonog oblika i iznenadiće se kada se susretne sa pet nejednakih strana, kakve ni dete ne bi nacrtalo. Koji su to razlozi vodili do ovakvog crteža ne zna se, bar ih putnik ne zna. I još je dalje od toga da otkrije da li je građevina rimska, ili potiče iz doba grčke vladavine, ili je jednostavno srednjovekovna – putnikovu radoznalost pobuđuje jednostavno ovaj iskrivljeni pentagon za koji ne nalazi objašnjenje.

Od Crkve Svete Marije do Kaštelo putnik vidi tek portik, a kako nije preterano osetljiv na baroknu raskoš, veću pažnju pridaje zrcima granita nego grozdovima i lišću koji se omotavaju oko stubova. Kasnije će morati da skoči sebi u usta i prizna posebnu grandioznost baroka, ali pre toga još će mnogim putevima morati da prođe. Crkve iz Braganse nisu ga naročito zanimale osim, i to zbog svoje kratke povesti, Crkve Svetog Vinsenta, gde su se, prema tradiciji, kriomice venčali don Pedro i Ineš de Kaštro^{*}. Možda je bilo

^{*} Don Pedro i Ineš de Kaštro (*Dom Pedro e Inês de Castro*), istorijske ličnosti iz 14. veka, čija je ljubav dala povoda mnogim legendama ispredanim vekovima kasnije. Don Pedro, kralj Portugalije, želeći da se oženi

tako, ali od ondašnjeg kamenja i zidova nije ostalo ništa, a mesto ne nagoveštava ništa o tako velikoj i političkoj ljubavi.

Da li je to sve od Braganse? Nije. Ne treba pak tražiti više od putnika koji treba da vidi druge predele, koji su, poput ovog, u stanju da zadrže čoveka do kraja života, ne zbog naročitih zasluga, već zato što je upravo takav izazov ovih krajeva. I kada se kaže „do kraja života“, kaže se i nakon njega, kakav je slučaj vojnika Žozea Žorža, koji će biti ispričan.

Prvo bi trebalo reći, radi potpunijeg razumevanja, da putnik ima sklonost, koju verovatno smatraju nezdravom ljudi koji se ponose time što su normalni i obični, da posećuje groblja, kada ima želju ili kada mu je stanje duha takvo, da uživa u pogrebnoj predstavi uspomena, statua, nadgrobnih ploča i drugih podsetnika i da iz svega toga izvuče zaključak da je čovek tašt čak i onda kad više nema nijednog razloga da to i dalje bude. Pogodilo se da je ovaj dan pogodan za ova- kva razmišljanja, a slučaj je hteo da koraci skitnice odvedu putnika na mesto gde su ona najopravdanija. Ušao je, kružio pometenim i svežim stazama među nadgrobnim spomeni- cima, čitao natpise obrasle mahovinom i nagrizenе zubom vremena, i, obišavši pun krug, naišao na jedan plitak grob, izdvojen iz pompe ove zajednice preminulih, čiji je spome- nik okružen ogradicom sa sledećim natpisom: OVDE POČI- VA ŽOZE ŽORŽ, OSUĐEN NA SMRT 3. APRILA 1843. GODINE.

Ineš, dvorskom damom galicijskog porekla sa kojom je imao četvoro dece, izazvao je odmazdu okorelih protivnika Španije koji su ubili nje- govu dragu. Ne mogavši da se pomiri sa ovom tragedijom, i nakon što se, prema legendama, okrutno osvetio njenim krvnicima tako što im je iščupao i pojeo srca, don Pedro se venčao sa donom Ineš de Kaštro pos- mrtno, posle ekshumacije njenog tela, čime je ona postala posthumna kraljica. Njihove mermerne grobnice nalaze se u samostanu Alkobasa. (Prim. prev.)

Slučaj je pobuđivao zanimanje. Koji ovo slavni mrtvac beše, sa mestom obeleženim i zauzetim već gotovo sto četrdeset godina, ostavljen ovde pored zida ali ne i napušten, kako se da zaključiti po nedavno ponovo uklesanim slovima, jasno belim na iznova obnovljenoj crnoj podlozi? Neko bi morao znati. Odmah pored bila je grobljanska baraka, i unutra pogrebnik. Reče putnik: „Dobar dan. Možete li mi pojasniti nešto?“ Pogrebnik, prekinut u razgovoru sa nekom ženicom onim nežnim tražmontanskim tonom, ustaje sa klupe i stavlja se na raspolaganje: „Svakako, gospodine, ako budem znao.“ Zna, sigurno, to se pitanje tiče njegovog posla, a ne nečega o čemu ne bi umeo da odgovori: „Onaj tamo Žoze Žorž, ko je to bio?“ Pogrebnik sleže ramenima, nasmeje se: „Ah, to je jedna veoma stara priča.“ Neka bude, to nije novost za putnika, veoma dobro je video datum. Pogrebnik nastavi uz osmeh: „Priča se da je bio neki vojnik koji je živeo ovde. Jednoga dana neki prijatelj zamolio ga je da mu pozajmi uniformu ne rekavši za šta, ali pošto su bili prijatelji, vojnik nije mnogo pitao, a kasnije se ispostavilo da se pojavila jedna mrtva devojka i proneli su se glasovi da ju je usmrtio jedan vojnik i da je taj vojnik bio Žoze Žorž. Izgleda da je uniforma bila uprljana krvlju, Žoze Žorž nije uspevao da objasni, ili nije hteo, zašto je pozajmio uniformu.“ „Ali da je rekao da ju je pozajmio, spasio bi život“, reče putnik, koji se ponosio svojim smislom za logičko razmišljanje. Pogrebnik odgovori: „To ne znam. Samo znam ono što su mi ispričali, to je priča koju sam čuo još od moga dede, i on od svog dede. Ućutao je Žoze Žorž, prijatelj se nije pojavio, loš je to bio prijatelj, i Žozea Žorža su obesili i zatim sahranili na ovom mestu. Pre mnogo godina odlučise da mu podignu mauzolej, ali naiđoše na njegovo telo u netaknutom stanju, ponovo zapečatiše sanduk i nikada ga više ne dirnuše.“ Putnik zapita: „A ko

mu to onda stalno kleše ona tako lepo ukrašena slova?“ „To radim ja“, odgovori pogrebnik.

Putnik zahvali na obaveštenju i nastavi svojim putem. Ponovo je počela da pada kiša. Zaustavio se još jednom na tren uz ivicu vojnिकove ograde, pomišljajući: „Zbog čega se ovaj čovek rodio? Koji je razlog zbog kojeg je umro?“ Putnika uvek opsedaju ovakva pitanja bez odgovora. Zatim, zbunjeno, misli kako bi možda voleo da je poznavao vojnika, i na kraju priznaje da ima čudesnih i drugih oblika pravde, makar i posmrtnih i beskorisnih, poput ove o telu koje se pokazalo netaknuto sto četrdeset godina posle smrti.

Putnik odlazi sa groblja čvrsto stežući kišobran u ruci i spušta se ka centru grada, razmišljajući gde su mogla biti postavljena vešala, da li ovde na glavnom trgu, da li unutar zidina tvrđave, da li na ovim zabačenim ledinama, i zamišljajući ceremoniju pogubljenja, bubnjeve koji tutnje, jadnika vezanih ruku i pognute glave, dok u Rio de Onoru jedna žena upravo rađa dete, a u crkvi u Sakojašu sveštenik krsti drugo.

Uveče je putnik otišao da poseti neke prijatelje i ostao do kasno u noć. Kada je izašao, zalutao je i našao se na putu za Šaveš. I dalje je padala kiša.